

.....

Karády Viktor

A

legitimitás kérdése
a francia etnológia
megszerveződésében*

Korábbi két tanulmányomban¹ már megkíséreltem számba venni azt a történelmi föltételegyüttest, melyben – s melynek köszönhetően – a szociológia mint jól érzékelhető társadalmi, tudományos és egyetemi legitimitást élvező önálló diszciplína a századforduló Franciaországában létrejött. Az etnológia esetében viszont mindezen körülmények csak közel fél évszázad múlva valósultak meg, amennyiben e tudománynak a felsőoktatásba és a vezető szellemi intézményekbe való beágyazódásának jeleit² igazolásul elfogadjuk. E két tudomány ugyanis a durkheimi ösztönzés ellenére sem rendelkezett azonos eséllyel. Ennek oka abban keresendő, hogy az empirikus etnológia szembesült azzal a literátus hagyománnyal – a 19. századi szellemi megismerő ténykedés egyeduralgoló művelésmódjával –, amellyel egyébként a Durkheim köré csoportosuló *Année sociologique* szerzői is csak kompromisszumokat köthettek, vagy legföljebb megpróbálhatták kijátszani azt. A francia etnológia történetét alaposan feltáró majdani munka³ nem hagyhatja figyelmen kívül e hagyomány máig ható súlyának fölbecsülését az "embert megfigyelő"⁴ tevékeny-

* A franciául megjelent tanulmány módosított változata. Az eredetét lásd: Victor Karády (1982): "Le problème de la légitimité dans l'organisation historique de l'ethnologie française". *Revue française de sociologie*, XXIII. 17–35.

.....

ségekben. E feltáró munkának azt kellene bemutatnia, hogy az uralkodó literátus hagyomány milyen szerepet játszott az etnológiának a legitím tudományok sorába való befogadása folyamatában, s melynek hatásai – látszólagosan – szinte kizárólag negatívumok révén tűnnek megragadhatónak. Tanulmányomban – a literátus paradigma inkább ideáltipikus, mintsem történetileg konkrét bemutatása után – előbb az etnológiának a durkheimi tudományos forradalom előtti mellőzöttségével foglalkozom, majd a durkheimi szociológiának az empirikus terepmunkával szembeni ellentmondásos viszonyát elemzem. Végül a Párizsi Egyetemen sajátos kompromisszumok révén – a tudományos tevékenység mindennapi gyakorlatát illető konszenzus talaján – egy szakmai identitásától megfosztott, a tudományt pusztán szimbolikusan képviselő tevékenységegyüttes és egy korszerű kutatóintézet "elegyeként" létrejövő Etnológiai Intézet bemutatására vállalkozom.

A literátus paradigma, avagy – Lévi-Strauss kifejezésével élve – a "normatív humanizmus"⁵ valamennyi megismerő tevékenység számára ugyanazokat a szabályokat írta elő. E szabályok és normák a megismerés tárgyaira és módszereire egyaránt vonatkoztak: csak a kiemelt kulturális ranggal bíró tárgyakat, témákat és problémákat tekintették méltónak a vizsgálatra. A rájuk irányuló megismerő tevékenység egyben hozzájárult e tárgyak történelmi fölszenteléséhez. Mindez – amint arról a 19. századi egyetemi szónoklatok oly híven tanúskodnak – olykor explicit, olykor pedig – mint például a "méltatlan" témák egyszerű figyelmen kívül hagyásakor – burkolt módon történt. Ez az elemi tematikai diszkrimináció valamennyi egyetemi tananyaggá váló tudományág fejlődésében kimutatható. Elég, ha a "klasszikusoknak" a "modernekkel", a "virágkoroknak" és a "nagy" civilizációknak az összes többivel szembeni előtérbe állítására, vagy éppen a "meghatározó" események és személyiségek középpontba helyezésére utalunk.

E norma alkalmazása számos formában megnyilvánult. Először: a tudományos ismeretek főleg előzetesen konstruált, hagyományos tárgyakra irányultak, s a tudományos osztályozás a mindennapi megismerés logikáján alapult. Így volt ez az irodalmi műfajok, a történeti kronológia, de még a filozófiai fogalmak esetében is. Másodsor: a tudományos megismerésre igényt tartó vizsgálati tárgyaknak kellőképpen emelkedetteknek, tehát ünnepletésre méltónak kellett lenniük – ezzel magyarázható, hogy a magasabbrendűként fölfogható események, nagy történelmi személyiségek, a civilizációk kiemelkedő pillanatai, tényei és típusai kerültek a kutatások középpontjába. Harmadsor: a kulturális világot alapvetően arisztokratikus, de legalábbis hierarchikus módon felfogó nézőpont lényegében nemigen volt leválasztható az uralkodó osztályok saját kultúrájáról, s mint ilyen, a francia – *Európában párját ritkító – etnocentrikus társadalomkép* részét alkotta.⁶ Ez az etnocentrizmus egy jó adag öndicsőítő elemet foglalt magában: a gall eredet ugyanis a legnemesebb keresztény, latin, görög, sőt alkalmasint héber spiritualitás származékaként tételeződött.

E látásmód egyrészt egyetemességre tartott igényt, annak kétféle, a francia és a nyugati civilizációra vonatkozó értelmében, másrészt egy olyan kognitív normát foglalt magában, mely viszonylag könnyedén ki tudta elégíteni a racionalizmus híveinek elvárásait. (Némi leegyszerűsítéssel elmondható itt a "világosság" egyetemi és a tudományos tantételek rendszerezésében megnyilvánuló kultuszára, a szellemi eklekticizmusra, az újkantianizmusra vagy a pozitívizmusra utalunk.) Az egzakt tudományok kötelező racionalizmusa a literátus paradigmán belül az "elméletnek" a "gyakorlat" rovására történő elhatalmasodásához vezetett. Így kerülhetett például a bölcsészeti egyetemi szakágak hierarchiáján belül kitüntetett helyre a filozófia. E hagyományban a középkor szakrális szegmentumait kutató

.....

levéltárosi vaskalaposság a spiritualista retorika ellenőrizhetetlen szárnyalásával léphetett frigyre. Ezt fogyasztották mintegy kötelezően a francia gimnáziumok felsőbb osztályainak diákjai a 19. század nagyobbik részében.⁷

Ami a módszereket illeti, a literátus hagyomány csak a könyvekhez kötődő tudományos gyakorlatot fogadta el; csak a szöveget magát, vagy legfeljebb olyan típusú dokumentumokat engedélyezett tanulmányozni – emlékműveket, töredékeket, ikonokat –, amelyeken volt valami "olvasnivaló". Részben e módszertani tradíció erejével (valamint a korabeli kulturális tárgyak alacsonyra értékelésével) magyarázható, hogy a 19. századi hivatalos oktatás teljességgel mellőzte a francia forradalom utáni korszakokkal foglalkozó témákat.⁸ E hagyomány számára a szövegek tanúságtétele mindig megbízhatóbb, mint a szemtanúkéi, a könyvek által nem közvetített információkéi. A 19. század tudósának paradigmaticus alakja könyvtárban vagy a dolgozószobájában ábrázoltatik. Ha arra kényszerül, hogy "őrhelyéről" kimozduljon, akkor vagy latin föliratok nyomában jár, vagy a magánlevéltárakban még föl nem tárt anyagok után kutat. A legitím és illegitím tevékenységek között – például ez utóbbiak közé tartoznak a geográfusok utazásai is – az értelmiségi közösségben éppoly éles a határvonal, mint a vizsgálódás legitím és illegitím tárgyai között. A két különbségtétel együtt, egyszerre van jelen.

Közegüktől elszakadni képes vagy az adott társadalmi valósággal szemben közömbös értelmiségi alakulatok alig vannak. A literátus paradigma fő támaszát, a szocializációt – s az elit részbeni bővített újratermelését – is az intézményesen szolgáló napóleoni egyetem jelentette. Egy mélyrehatóbb szociológiai elemzés föltárhatja majd a kutatási tárgyakat és a tudományos-oktatási tevékenységeket eszményítő erőfeszítések és az uralkodó osztályok különböző csoportérdekei közötti szoros egybecsengéseket. Ezeknek lényege, hogy – belső ellentéteiken fölülemelkedve – szellemi közösséget teremtett, és egy olyan (freudi értelemben vett) szublimációs lehetőséget jelölt ki az elitcsoportok önmegkülönböztetése (distingváltsága) számára, mely legitimitástudatukat – úgy is mint a társadalom rendjének hivatott őrzőit – nagymértékben felerősítette.⁹

A gyakorlatban a literátus hagyománynak az értelmiségképzés terén mutatkozó hatása az egyetem működési logikájából következett. Az egyetemhez, valamelyik karhoz, a középiskolához való tartozás volt a hivatásszerűen űzött tudományos tevékenység jószerével egyedül lehetséges – értsd: rendszeres fizettséggel járó – formája. Bármiféle társadalmi vagy szélesebb értelemben vett emberi jelenség tanulmányozása besorolódott az érvényben lévő klasszifikáció révén az értelmiségi mező literátus szektorába.¹⁰ Az egyetemnek, az értelmiségi mező uralkodó intézményének voltaképpeni feladata éppen önnön folyamatos újratermelésében állt. A bölcsészkar rendkívüli tehetetlenségi nyomatékkal bíró, még a második világháború után is fennmaradó diszciplináris szerkezete szinte kizárólagosan biztosított elsőbbséget a tanárképzésnek, amint azt a felsőfokú tanári képesítés, az ún. *agregáció* súlya is tanúsítja. E rendszerben a szakvizsgák tematikus keretei közé óhatatlanul besorolódó tudományos tevékenység olyan mértékben élvezte az előrehaladáshoz szükséges dotációt, amilyen mértékben beilleszkedett a literátus paradigma értékrendjébe. Bármiféle újítás, kiváltképp ha tematikus jellegű volt, minden esetben különleges szellemi beruházási többletet igényelt, s számos kompromisszummal járt. Mindenképpen ellenőrizték és hátráltatták.¹¹ Történetileg nézve Franciaországban a legkonzervatívabb intézmény az Universitas¹² volt az értelmiségi mezőben, akár a Francia Akadémiáról, akár egyéb elitképző létesítményekről, akár a szépszámú magántudós társaságokról van szó.

.....

A jelzett állapotok ismeretében talán már szükségtelen is elmélkedni azokon az okokon és körülményeken, amelyek miatt a születőfélben lévő etnológia nem talált magának helyet a 19. századi francia egyetemi rendszerben. Az etnológiát az egyetem nem tudta fölhasználni saját céljai érdekében: hosszú időn át fölfoghatatlannak tűnt a literális hagyomány számára beintegrálni a magas-civilizációkat vizsgáló tudományok közé a "vadak"¹³ megismerését szolgáló szaktudományt, amely ráadásul az addigi tudományos ténykedés számára alig elfogadható helyszíni munkálkodással, közvetlen megfigyeléssel is járna.

Franciaországban az etnológia ezért különféle egyetemen kívüli "kíváncsiskodások" versengéséből született meg. E helyütt éppen csak emlékeztetünk a 19. századi Fizikai Antropológiai Iskola valóban úttörő szerepére; az első etnográfiai kutatásoknak mintegy "előőrsi" szerepére – ezeket az expedíciókat nem egyszer a gyarmatokon állomásozó kölképviseletek személyzetének tagjai (tisztok, tisztviselők, misszionáriusok, orvosok)¹⁴ kezdeményezték, s a felsőbb osztályok művelteiből (utazókból, diplomatákból, "felfedezőkből", magányos természetbúvárokból) rekrutálódó tudós-vállalkozások vitték végbe – a kelták és a francia folklór kutatására irányuló kezdeményekre, melyek a vidéki tudós-társaságokon belül, vagy egy-egy szaktudományos folyóirat körül szerveződtek; a "megfigyelő módszer" bevezetésére a társadalmi tények megismerésében, mely a le playista csoportok¹⁵ érdeme volt; végül azokra az egyetemek körüli kezdeményezésekre, melyek az egyes egzotikus társadalmak tanulmányozására jöttek létre. Hozzátehetjük mindehhez, hogy a harmadik köztársaság vezetőinek a katonai hódítást követő terjeszkedő birodalmi politika szellemi-civilizációs ellentételezésének okán érdekében állt az első hivatalos gyarmati kutatási központok megalakítása.¹⁶

A 19. századi intézményes előzmények bősége, s a kimutatható szellemi források sokfélesége ellenére (melyekkel a mai értelemben vett etnológia azonosulhat, vagy amelyeket – jóllehet különféle megnevezések alatt¹⁷ – előzményei közé számíthat) megalapozatlan volna azt állítani –, miként azt egy nem teljesen érdekmentes részrehajlás jegyében többen megkísérelték, hogy napjaink etnológiája a század elejétől fogva valamiféle egységes szakmai identitással bírt volna. Ha csak a legalapvetőbb ismérveket vesszük figyelembe, akkor is nyilvánvaló, hogy az etnológia illetően identitással nem rendelkezett. Nem volt semmiféle minősített (a tudósok közössége által elfogadott) tantételgyűjteménye, nem volt a tudományok közösségének eléggé ismert és elismert tagja, önkörén belül nem munkálta ki az elengedhetetlen közmegegyezést vizsgálódásának tárgyáról, módszereiről és ismeretelméleti törekvéseiről; s ami talán még szembetűnőbb, hiányoztak a munkának, a nyilvánosságnak, a szakmai ismeretanyag "fölszentelésének" azon fórumai (folyóiratok, tudományos társaságok, kutatóintézetek, gondolkodói iskolák), amelyeket az érdekeltek sajátjuknak vagy legalábbis vizsgálódási tárgyuk egyedisége kinyilvánításának tekinthettek volna. A dolgok és intézmények önsúlyából származó szellemi integrációs minimum ugyanis nem csupán a szaktudományi önállóság mértékének mutatója, hanem nélkülözhetetlen föltétele is.

Hogy az Európán kívüli civilizációkra irányuló kíváncsiskodások eljussanak az integráció e fokára, számukra a literátus hagyomány királyi utat jelölt ki. Ez a 19. század egymást követő orientalista nemzedékeinek útja volt, mely gyakorta még a 20. században is mintaként szolgált. Az egyetemi tudományosság leginkább empirikusnak tekinthető ágai, mint például a földrajz¹⁸, a filológia¹⁹, az egzotikum föltárását célzó régészet és történetírás²⁰ olyan tárgyakat kutattak, melyek mintegy megfelelő zsákmányként kínálkoztak

.....

a bölcsészhabitus számára. Röviden: arról volt szó, hogy a nyugati civilizáció magasztos tényein edződött diskurzust más "nagy" civilizációk hasonló tényeire (például a művészetre, a vallásra, az irodalomra) vonatkoztatva működtethették. Ám eme diskurzus "áthelyezésének" kudarca, illetve csekély hatékonysága hamar nyilvánvalóvá vált; más területek pedig – így például a tengerentúli országok földrajza – a hagyományos eszközökkel alig voltak megközelíthetőek. Ez az eljárás mód még kevésbé volt alkalmazható a történeti dokumentumokat s magát az írásbeliséget is nélkülöző társadalmak kutatására.

Mindennek ellenére a felvilágosodás százada óta rendelkezésre állt egy olyan, a literátus hagyománytól független gondolkodási-fogalmi keret, amelyben két tézis alapján is lehetőség kínálkozhatott kulturális megnyilvánulások gyökeres eltéréseinek szemügyre-vételére. Mindkettő integráló erővel bírt az etnológia számára is: az egyik a fajok eltérésére, a másik az evolúció hipotézisére vonatkozó tézis volt. Természetesen a kettő keveredésének és különféle elegyeik létrejöttének igen tág tere nyílt.

Az etnológusok kollektív emlékezete hosszú időn át (mindaddig, amíg a durkheimi tudományos forradalom nem kebelezte be egészen a diszciplínát) a fizikai-antropológiai, azaz a "faji" különbségekre utaló kezdeményekre és ösztönzésekre alapozó mítoszként tekintett. Ennek fő oka nem szellemi, inkább intézményi természetű volt. Kétségtelenül, a faji különbségek tényei adtak teret az első, többé-kevésbé összefüggő kísérleteknek, melyek a civilizációk eltérő voltának föltérképezésére irányultak. Mégis, az antropológiának tulajdonított társszerep súlya elsősorban a francia fizikai antropológiai iskolát nemzetközi hírűvé tevő Quatrefages, Broca, Hamy és Verneau szerepének köszönhető. Az iskola egyébként egyszerre volt kutatói és oktatói műhely, a Természettörténeti Múzeumhoz kapcsolódó kutatási intézmény, s végül az orvosi karon keresztül az egyetemnek is része. Alapításától kezdve ily módon a születőfélben lévő társadalomtudományok egyik fő bázisává vált. Az intézmény tudományos legitimitása az elismertségre törekvő etnológia számára is rendelkezésre állt. Ám a hagyományos antropológiai ismeretek mindinkább elértéktelenedtek a kulturális különbségre vonatkozó s közvetlen megfigyelésből származó anyagok fölhalmozódása során. Jóllehet az emberek közötti társadalmi és fizikai különbségtétel igen hamar megjelent az etnológiai gondolkodásban és terepmunkában, az intézményes közösség – szimbolikus profitjának megőrzése okán – ezt sokáig visszautasította.

Az evolucionalista fölfogás a társadalmi intézmények fejlődésének történeti lépcsőfokait tételezte, melyeknek – elvárása szerint – egykori szintjei és állapotai a "primitív" népeknél rendre megfigyelhetőek lettek volna. E fölfogás szép napokat ért meg, nemcsak az idegenben gyűjtött etnológiai ismeretanyag első összehasonlító szintézisei (amelyeket Engels és Spencer egyaránt fölhasznált), hanem – August Comte-nál pozitívista, Letourneau-nál²¹ romantikus alakot öltve – a francia társadalomfilozófia révén is. Az evolucionizmus sokáig meghatározta az etnológiai anyag értelmezését – gondoljunk csak a durkheimi szociológia első szakaszára!²² –, mégpedig igen kedvezőtlen módon, hiszen a terepmunka során föltárt etnikai sajátosságokat egyetemes társadalmi funkciókból eredeztette. Ennek ellenére az evolucionizmus – közös nevezőn lévén a bölcsészahagyománnyal a nyugati civilizáció fennsőbbrendűségének burkolt vagy leplezetlen elfogadását illetően – még befolyása elvesztése után is komoly szerepet játszott abban, hogy az etnológusok tiszta lelkiismerettel szemlélhették a gyarmati viszonyokat.

A kutatás szemléleti kereteit kijelölő működőképese ismeretelméleti elvek híján a terepmunka lehetőségét az állami és egyéb hivatalos megrendelések biztosíthatták volna. A

.....

közép- és kelet-európai országok többségében a nemzetállam "etnocentrikus" szimbolikájának kialakításán fáradozó, nacionalista beállítottságú új elitiek fölfedezték és láthatóvá tették a hagyományos paraszti kultúra főbb elemeit. Ez korai és hatékony lökést adott a helyi folklórral foglalkozó kutatásoknak. Áttörve minden egyetemi ellenálláson, e szükséglet hamarosan intézményi legitimitással ruházta föl a nemzeti etnográfiaét.²³ A romantikus korszak Franciaországában is ismeretesek effajta kísérletek: példa rá a Kelta Akadémia. Csakhogy ott épp nem valamiféle népi kultúra fölfedezéséről volt szó, hanem a többé-kevésbé képzeletbeli kelta "mélymúlt" dokumentálásáról.²⁴ A 19. századi új polgárság elitje azonban később sem tudott mit kezdeni a paraszti hagyományokkal, sőt kultuszuk kifejezetten szembeállított a városi és jakobinus értékeket összesítő laikus jakobinus ideológiával, hiszen az áporodott regionalizmust és a régi rendszer katolicizmusát testesítette meg.

A gyarmatosító hatalmak – Anglia, Hollandia és Németország, vagy a belső gyarmatosítást folytató Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália – ugyanakkor igyekezett a gyámság alá vetett lakosságot többé-kevésbé szisztematikus etnográfiai vizsgáldás tárgyává tenni. A közvetlen adminisztratív hatalmat kiépítő francia gyarmatosító politika ugyanakkor nemigen törődött az efféle járulékos szellemi hadtestek bevetésével, jóllehet az általa gyarmatosított országokban is létezett néhány fontos kezdeményezés, mint például az Algériában föllállított Arab Hivatal.²⁵ Az alkalmazott vagy "megrendelt" kutatások alacsony szellemi értéke, a literátus hagyományban piedesztálra emelt "érdeknélküli" tudomány és a Franciaországban különösen lenézett alkalmazott szakismeretek közötti éles szembenállás azonban az ilyen kezdeményezések ellen hatott. Ha az adminisztráció nem bízik az általa közvetlenül nem ellenőrzött tudósokban, az nem is annyira a gyarmati ügyekben a kutatóknak tulajdonított liberalizmusból adódik, hanem főleg a szakkutatók tudományos érdekei és a saját hatalmi érdekei közötti alapvető eltérésekből. A helyi nyelvek tanulmányozása e kétféle érdek kompromisszumát jelezte. Ebből adódóan a nyelvészet – jóllehet szembenállt a literátus hagyomány által korábban legitímált filológia monopóliumával – viszonylag korán fejlődésnek indulhatott. Ennek jótéteményeiből azonban – eltekintve némely elszigetelt esettől, ahol a helyi érdekei által vezérelt adminisztráció valóban támogatólag lépett föl – az etnológia alig részesült. Az e területen alapított intézmények nem a tudományos kutatómunka szolgálatában álltak, hiszen létüket elsősorban a helyi gyarmati adminisztráció, kivételképpen a központi kormányok presztízsigényének köszönheték.²⁶

Kimunkált szemléleti keretek, anyagi eszközök, s egy világosan meghatározott társadalmi funkció híján (hogy szót se ejtsünk most az egyetemi jelenlét hiányáról vagy a tudományok között elfoglalt bizonytalan pozíciójáról) a terepen űzött etnológia műkedvelő kezdeményezések szeszélyeinek vettetett alá, és egészen az egyetemi kutatásoknak az első világháború utáni újjászervezéséig leíró empirizmusra ítéltetett. Egy ilyen csíraállapotban lévő diszciplína szellemi státusa csak alacsony lehetett; nyilvánossága csekély számú olvasóközönséget vonzó folyóiratokban publikált rövid írásokra korlátozódott. Ez az állapot négyféle kontextushoz volt érzékelhető. Így a francia etnológiának a külhoniakéhoz képest mutatkozó általános megkésetttségében; a hagyományos etnológiai terepmunka sajátos gyöngeségében; az etnológiának a tengerentúli kultúrákat vizsgáló más szaktudományokhoz viszonyított lemaradásában; s végül az etnológiai kutatásokon belüli "legitimációs effektus" megnyilvánulásaiban.

.....

A francia etnológia megkésettiségeinek jelei egyértelműek. Jól lemérhető ez a századfordulót követő időszak bibliográfiáiban és hivatkozásaiban, ahol a francia jelenlét mindig igen korlátozottnak mutatkozik.²⁷ A számottevőbb vitákban, melyekben részt vettek például az *Année sociologique* szerzői, említjük akár a totemizmussal, akár az animizmus-sal foglalkozó vitát, vagy a mítoszok és a rítusok kapcsolatairól folytatottakat, a hozzászólók valamennyien német vagy angolszász kutatásokra támaszkodtak. Az etnológiai kutatások jelentősebb személyiségei és tudományos központjai semmiképpen sem Franciaországban, hanem Angliában (Vallásantropológiai Iskola, Frazer, Lang, Marett), az Egyesült Államokban (Boas), Németországban (Baumann, Frobenius) vagy Ausztriában (Schmidt atya) működtek. Mindezt nagy nyomatékkal fogalmazták meg az első egyetemi rangú francia etnológusok (Mauss, Gennep)²⁸, akik mindkettőn szóvá tették tudományáguk hazai infrastruktúrájának hiányával kapcsolatos elégedetlenségüket.

Ezen általános gyengeségek könnyen elrejtik a tengerentúli terepmunkának a szobatudósi tevékenységhez viszonyított még súlyosabb elmaradottságát. A terepmunkát végzők tudományos presztízse a nullához közelített, míg a legutolsó "teoretikus" is számíthatott bizonyos nyilvánosságra. Ez utóbbiak hosszú időn át tartó egyetemi egyeduralma az empirikus megfigyelések további leértékelődését eredményezte (mindez egyébként a literátus paradigma egy újabb megjelenési formája, a "gyakorlat" és az "elmélet" kettéválasztása révén volt lehetséges). Az egyetemi szférából érkező, az etnológiai szakismeret iránti viszonylag következetes igény elsőként a Durkheim-féle szociológiai iskola részéről fogalmazódott meg, ám ez alig volt képes mérsekelni a teoretikus jellegű kutatások prioritását. Ennek oka az volt, hogy az iskola képviselői önmön összehasonlító fogalmi rendszerük mindenáron való alkalmazhatóságát tartották szem előtt, s így éppen a terepkutatók által feltárt etnikai jegyek egyedisége iránti vakságról tettek tanúbizonyságot. Az ismeretelméleti beidegződések és a karrierérdekek itt még valóban szorosan összefonódtak. A kutatásokat vezérlő elv így hangzott: "Szedjük össze azt a keveset, amit a »vadakról« tudunk, s öntsük le valamicske egyetem szája íze szerinti bölcsésszösszal"²⁹.

Az etnológia tudománya hosszú időn át jócskán elmaradt az Európán kívüli kultúrák történelmét és társadalmait vizsgáló más megismerési formákhoz képest is. Jól példázza ezt a "nagy" civilizációkkal foglalkozó klasszikus orientalisztika (egyiptológia, sinológia, indológia), amely komoly, egyetemi rangú előzményeket tudhatott maga mögött (Collège de France, Francia Akadémia, szaktudósi társaságok). A gyarmati területek új központjaiban folytatott munka tudományszakok szerinti összetétele a bölcsészahagyománnyal kapcsolatos ágak vezető szerepének tartósságáról tanúskodik. Még az alacsony kulturális státusú (vagy legalábbis előzetes "fölszentelésben" nem részesülő) területeken is, mint például Fekete-Afrikában vagy Indokínában, mindez az etnológia rovására történt.³⁰ Ezek után már nem meglepő az a tény, hogy Algírban, a 20. században alapított egyetlen francia gyarmati egyetemen, csak 1956-ban szerveződött meg az Etnológiai Intézet.³¹

Természetesen jóval nehezebb kimutatni a legitím tudományok bevett formáinak hatásait az első szakkutatók etnológiai munkásságában, témaválasztásuk preferenciáiban, felhasznált fogalmi készletükben, problémakezelési technikáikban stb. Ehhez pályáíveik finom részletek iránt is érzékeny elemzésre lenne szükség. Nem volna elegendő, ha példaképpen mondjuk a Maussnál megfigyelhető fejlődésre utalnánk, mely a kezdeti pályaszakasz prekonstruált tárgyaitól (szentség, mágia, mítosz) az érett korszak összehasonlító eljárásai révén nyert tárgyaiig ívelt (adomány, reciprocitás, vicc-szerkezet, énfogalom, testi techni-

kák). Ahhoz, hogy kimutathassuk, a litcrátus hagyomány mely manifeszt intézményes kényszerek révén hatott az etnológiai tevékenységre, az egyetem égisze alatt végzett empirikus kutatásokat feltáró esettanulmányok sorára lenne szükség.

E tanulmányban nincs módunk a Szociológiai Iskolának a francia etnológia megújulásában játszott szerepét részletesebb elemezni. A durkheimi szociológia, ez a társadalmi valóság minden elemét felölelni szándékozó szintetizáló tudomány, az etnológiát első ízben integrálta a kollektív dolgok elméletébe, szakítva ezzel a tudományos tárgyak hagyományos taxonómiájának a tárgy kulturális státusát előtérbe helyező eljárás módjával. Mi több, Durkheim és tanítványai szempontjából az etnológiai alapanyag egyfajta ismeretelméleti elsőbbséggel rendelkezett: az összetett társadalmi jelenségek magyarázata az egyszerűbbnek tekintett "primitív" jelenségek értelmezéséből indult ki. A durkheimiánusok ez irányú tevékenysége négy területen bontakozott ki. Az *Année Sociologique* széles nyilvánosságot biztosított az újabb, elsősorban a külföldi etnológiai kutatásoknak. Ezt illusztrálja a következő táblázat:³²

Az "egzotikus" témák az *Année Sociologique*-ban publikált recenziók között

(1898–1925)

	az évkönyvek sorszámai					
	1-2	3-4	5-6	7-8	9-10	11-12
Általánosságok a 'primitívek'-ről az 'eredetekről', összehasonlító folklór stb.	18	4	11	8	8	10
Összehasonlító munkák konkrét témákról: mágia, rítusok, totemizmus, maradványjegyek ősi tárgya dalmakból, stb	13	7	6	8	5	5
Európai néprajzi falumonográfiák	9	19	17	25	31	38
Európai etnológia, ősi európai civilizációk (pl. kelták), mitológia, folklór	16	16	19	15	19	8
Keleti és a Kolumbusz előtti amerikai magaskultúrák (Egyiptom, héberék)	19	36	21	24	22	14
Görög, latin és keresztény magaskultúrák története	25	19	26	21	16	25
Összesen	100	100	100	100	100	100
Abszolút számok	149	124	172	217	216	312
Az összes publikált recenzió %-ában:	43	45	44	44	45	47

(Forrás: Felvételi eredmények. Lásd Karály, V.: "Durkheim et les débuts de l'ethnologie universitaire", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 1988. szeptember, 4. 29.)

A csoport legjelentékenyebb szerzői (Durkheim, Mauss, Hubert, Fauconnet, Davy, Hertz, Richard) a büntetőjogró, a vérfertőzés tilalmáról, a vallási élet elemi formáiról, a felelősség eszméjéről, az esküről írott nagy elméleti munkáikban előszeretettel használtak etnológiai adatokat, s gyakran állították középpontba az "eredet" problémáját. Néhányan közülük különféle társadalomtudományi, vallástörténeti (stb.) fedőnevek alatt hozzáfogtak az etnológia egyetemi oktatásához. Végül soron először történt meg, hogy az egyetemre kinevezettek komolyabb formában merítettek az empirikus etnológia adataiból (például Hertz), vagy hogy konkrétan együttműködtek a terepen dolgozó kutatókkal (mint például Mauss

Beuchat-val). A durkheimi vállalkozás eredményeit két egymással összefonódó szinten ragadhatjuk meg. Az etnológia révén történő megismerés esélye a korábnál nagyságrendekkel magasabbra értékeltett³³, különféle kutatási részterületei pedig végre kiléphettek diszciplínájuk gettójából, s elfoglalhatták helyüket a szociológiai elemzés egyes fajtái, illetve típusai között.

A durkheimi hatás – fontossága ellenére – a terepmunkában nem volt azonnal érzékelhető. A Szociológiai Iskola teoretikusai és terepkutatói közötti kapcsolatok (Hertz és Beuchat korai elhunyt következtében) Durkheim életében viszonylag távoliak maradtak.³⁴ Az archaikus társadalmi szervezetekről szóló nagy durkheimi tanulmányok jóval kevesebbet merítettek a francia kutatók által alaposabban ismert afrikai anyagból, mint a különféle ausztráliai és amerikai indián etnikumokra vonatkozó adatokból. Ugyanakkor a Szociológiai Iskola által az etnológia számára biztosított tudományos legitimitás elősegítette, hogy az egyetem igényt tartson az etnológiai szakkompetenciára. A Párizsi Egyetem Etnológiai Intézetének 1925-ös megalakítását ezen igény egy kései, ám hatékony kielégítésének kell tekintenünk. Evvel az intézményes kezdeményezéssel indult meg a francia etnológia újjászerveződése, melynek részeként az empirikus megfigyelés is egy korábban elképzelhetetlennek tűnő legitimitásra tett szert.

Az Intézet mozgásterének behatárolása érdekében ajánlatos emlékeztetni az intézményt teljes egészében pénzelő gyarmati hatóságok azon törekvésére, hogy a birodalmi kormányzást valamicske egyetemi dicsfényrel vonják be. Emellett utalnunk kell a rendelkezésre álló háromféle legitimációs lehetőség egymást kiegészítő szerepére is. E három lehetőséget alapítói névvel fémjelezzük: Mauss, a durkheimianusok képviselője, Lévy-Bruhl, a Sorbonne kinevezett filozófia professzora és Paul Rivet, a Fizikai Antropológiai Iskola elismert tagja. Hogy e bizonytalan helyzetű diszciplína a literátus hagyomány részévé válhasson, minden rendelkezésre álló eszközt mozgósítani kellett. Meghirdetett tantárgyai alapján az Intézet eleinte a Fizikai Antropológiai Iskolához közelálló keveréklétesítménynek tűnt.³⁵ Mauss szókratészi oktatómunkájának köszönhetően azonban³⁶ mindinkább a szakszerű empirikus kutatómunkát végző új francia etnológiai iskolával vált azonossá. A tagadhatatlanul domináns fizikai antropológiai tárgyak túlsúlya ellenére diplomásainak többsége a bölcsészkarhoz (s nem a természettudományi karhoz) tartozott, és publikációi is kizárólag etnológiai tárgyúak voltak (nyelvészet, őstörténet, régészet stb.).

Am az Intézet révén az etnológiára vetődő egyetemi dicsfény – mely nem is annyira az itt végzett, rendhagyó pályájú diplomás tanárok, filozófusok és történészek számában, mint inkább magas képzettségében öltött testet – e diszciplína tudományos sikerét csalóka megvilágításba helyezte. Az etnológia által uralt Intézet ugyanis fokozatosan kikerült az egyetemi funkciók szorításából, s a több tudományágat fölölélő kutatóközpontok történelmi előtípusává vált, melynek mintájára 1945 után hasonló jellegű társadalomtudományi intézmények sora szerveződött.³⁷ A régi etnológiától az új felé irányuló változás jól nyomon követhető az Intézet által kiadott gyűjteményes kötetek szerzői listái alapján, melyek egyértelműen tükrözik, hogy az Intézetben képzett és terepre küldött egyetemi kutatók publikációs idővel számszerűen egyértelmű többségbe kerültek a gyarmati személyzet írásaival szemben.³⁸ Az Intézet tevékenységének legjava e kutatóutakhoz kapcsolódott. Ezek példázták leginkább a bölcsészparadigmával való döntő szakítást: először esett meg, hogy egy egyetemi intézmény munkája és minden publikációja közvetlenül a kutatásból származott, s nem igényelt semmiféle humanista pózt. E téren szintén alapvetőnek

.....

tekinthetjük Mauss ösztönzését. Ez a szobatudós, aki az Intézetben egyedül oktatta a "leíró etnográfát", a terepkutatók számára összeállított kérdőíve révén képes volt rávezetni egy új generációt az empirista tudományművelésre. Ma már jól ismert a nagy közös kutatóutak jelentősége, amilyen például a Griaule vezette 1931–32-es dakari és dzsibuti expedíció. Kevésbé ismeretes, hogy az Intézet 1926 és 1940 között hozzávetőleg száz egyéni kutatóutat támogatott, amelyeknek többsége a tengerentúltra vezetett.³⁹ Íme, így érte el nagykorúságát egy tudományág, mely előbb mérsékelte, utóbb eltörölte az archaikus társadalmak kutatása során az "elmélet" és a "gyakorlat" idejétmúlt kettősségét.

Az egyszerűsítés kockázatát is vállaljuk, midőn az Intézet franciaországi jelentőségét az etnológia önálló tudományos paradigmájának kimunkálásában jelöljük meg. Elsősorban Mauss személyes hatásának köszönhető, hogy az etnológiát nem sújtotta olyan mértékben a folytonosság hiánya, mint idősebb testvérét, az egyetemi szociológiát. Mauss volt a durkheimi szociológia és az empirikus kutatás közti összekötő láncszem. Ám szellemi téren jól kitapinthatóak a Mausstól Griaule, Métraux, Dumont, Lévy-Strauss és kortársaik felé ívelő kapcsolatok nyomai is.⁴⁰ Elmondható tehát, hogy az Intézet valóságos kirajzási központtá vált, átalakította a kutatások szervezeti térképét, s a képzésben hosszú időn át, még a második világháború után is, magának tudhatta az elsősültséget jogát.

FORDÍTOTTA HADAS MIKLÓS és ZEKE GYULA

Jegyzetek

1. "Durkheim, les sciences sociales et l'Université: bilan d'un semi-échec". *Revue française de sociologie*, 17 1976. 2. 267–311.; "Stratégie de réussite et modes de faire valoir de la sociologie chez les durkheimiens" no. 1979. 20 1. 49–82. Lásd még "The Durkheimians in Academe. A reconsideration", in Philippe Besnard, szerk. *The sociological domain*. Cambridge University Press. 1982., valamint "Forces of innovation and inertia in the French university system in the nineteenth century (with special reference to the social sciences)" in *Westminster Studies of Education*, 1979. 75. 97.

2. Első például szolgálhat az a pontosan negyven évnyi különbség, ami a "társadalomtudomány" vagy a "szociológia" kifejezések egyetemi használata és az etnológiai képzés létesítése között húzódott. (Az előbbieket Durkheim 1886-os bordeaux-i kurzusának címében, az utóbbi csak a Párizsi Egyetem 1925-ben alapított Etnológiai Intézetének 1926–27-es bölcsészbizonyítványaiában jelentek meg.) Az etnológiai vizsgák kezdettől fogva választható részeivé lettek a diploma felé tartó filozófiai szigorlatnak, 1958-tól pedig a bölcsészdiploma kiegészülhetett az újonnan alapított szociológiai képzéssel. Az első egyetemi etnológiai tanszék 1943-ban nyílt meg (Párizsban Marcel Griaule vezetésével), s 1968-ig kellett várni az első teljes etnológiai szakképzést adó kurzus létesítéséig. Az etnológiai előadássorozatok inkább a felsőfokú képzés bizonyos szabad intézményeiben kaptak helyet, így a Politikai Tudományok Iskolájában (Gaidoz kurzusa 1872-ben), vagy az Antropológiai Iskolában (mint Letourneau-jé 1876-ban). Az Ecole Pratique des Hautes Etudes 5. szekciójára 1890-ben Marillier javaslatára előadássorozatot kezdeményezett a "Civilizálatlan népek vallása" címmel, melyet Mauss tett híressé 1901 után. Ilyen jelekből állhatnak össze a szóban forgó diszciplína jelentőségét és valóságos önképét illető különféle tudnivalók, amelyek az etnológiát történetileg (talán az általános nyelvészet mellett) a francia egyetem "irodalmi" közegébe utolsóként bejutó nagy tudományos egységnek mutatják.

3. Jelenleg nem utalhatunk egyébre, mint a diszciplína eszmetörténetét összefoglaló pár műre, melyek kevés teret szentelnek a francia vonatkozásoknak. Ilyenek Paul Mercier, *Histoire de l'antropologie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1966; Jean Poirier, "Histoire de la pensée ethnologique" in *Ethnologie générale*, Paris, Gallimard, 1968. 3–179.; Jean Poirier, *Histoire de l'ethnologie*, Paris, PUF, 1974; Paulette Marquer, "Ethnographie", in *Histoire de la science*, Paris, Gallimard, 1957. 1433–155.

4. A filozófusok és természetvizsgálók egy csoportja által alapított Société des observateurs de l'homme, azaz az Emberi Világ Megfigyelőinek Társasága (1799–1805) volt Franciaországban az etnológia megalapítását célzó első tudományos alakulat.

5. Lásd: *Colloque sur les recherches des Instituts français des sciences humaines en Asie*, Paris, Édition de la Fondation Singer-Polignac, 1960. 112.

6. Nem volna érthető a francia és a partnereltek között mutatkozó egyensúlytalanság, ha nem utalnánk az uralkodó – egyidejűleg katonai és politikai – alapviszonyra, mely a 19. században már pusztán szimbolikus jellegű volt. Ez az európai kultúrjává megteremtésében kiemelt fontosságot tulajdonított Franciaországnak, s mindennek előtt Párizsnak. A francia nyelvnek a szalonokban, az akadémiákon és a külföldi egyetemeken a 17. század óta ápolta kultusza bántó ellentétben állt ezzel az érdektelenséggel, ami itt a külföldi dolgokat illette, s amely bizonyos mértékben a mai napig is így volt. Elég utalni csupán az idegen kultúrákkal kapcsolatos stúdiumok alacsony státusára, szemben a "klasszikus irodalmakéval", ahol egyébként a francia irodalmak jámbor ártatlansággal szerepelnek együtt a latinnal. Tudnivaló, hogy a 19. század egyetemei nem ismertek egyebet, csak az "idegen irodalmak" tanszékeit, melyeket egyébként elég későn alapítottak meg. Ez a helyzet csak a századforduló táján kezdett változni. Áruklodó, hogy a "magas-kultúra" francia meghatározása is jóval korlátozottabb – azaz jóval nacionalistább – értelmű volt, mint Európában bárhol másutt.

7. Az oktatást elárasztó filozófiai retorikát az első szociológusok fanyar kritikával illették. Így Alfred Espinas, "L'agrégation de philosophie", *Revue internationale de l'enseignement* 1884. 2. 585–607.; Émile Durkheim, "L'enseignement philosophique et l'agrégation de philosophie" (1895), in *Textes*, 3, Paris, Édition de minuit, 1973. 403–434.

8. Erről tanúskodik a múltnak a francia historiográfiában ma is érvényben levő földarabolása, mely szerint a "modern" kor a reneszánszsal kezdődik, s a francia forradalommal ér véget. Ideje volna tanulmányozni, hogy a 19. század által örökül hagyott – gyakran a legkezdetlegesebb – iskolai tárgybeosztás ereje miként befolyásolja mind a mai napig a tudományos problémafölvetés történeti alakulását.

9. Az ilyen típusú szociológiai elemzés kétségkívül haszonnal lenne alkalmazható a 19. századi tudomány egyéb területeire is. Egy igen jeles kortárs az "unokatestvéri spiritualizmus" megjelölést javasolta az uralkodó osztályok egyébként szembenálló frakciónak erkölcsi és filozófiai közötti hatékony kompromisszum leírására. "A spiritualista iskola egyedülálló példával szolgált. Tanárainak hada negyven éven át oktatott racionalista, laikus filozófiát egy katolikus polgári közegben, egyetlen súlyosabb nemtetszés-kinyilvánítás, egyetlen tudható botrány nélkül. Élvezte a mérsékelt konzervatívok és a liberálisok szimpátiáját, csupán az akarnokok és a forradalmárok tüntették ki gyűlöletükkel. E hosszú időszak során mindvégig teljes nézetazonosságban maradt az ország felvilágosult közvéleményében, hála a központosított politikai intézményeknek, az állami monopóliumot élvező intézményrendszereknek (*Université*). Ezt azért biztosította magának a francia társadalom, hogy fájdalommentesen bontakozhassék ki a klerikális ortodoxia kötelékéből, ám anélkül, hogy teljesen levetkőznék a »természetes vallásosság« nyújtotta erkölcsi meggyőződéseit." – "A francia polgárság erőteljesen kötődött a cousinsi spiritualizmus metafizikai dogmákhoz, melyeket kizárólagos erkölcsi hatékonysággal ruházott föl. Elvárta ezért, hogy egyeduralmuk az oktatásban fennmaradjon, jóllehet nem akarta, hogy egyedüli közvetítőjük a papság legyen. Íme a spiritualista iskola tündöklésének alapvető oka." Lásd Alfred Espinas, *i. m.* 592–593.

10. A bölcsész- és az természettudományi karok intézményes elválasztása, melyet a németországi egyetemek és a germán mintákat követő országok egyetemei hosszú időn át mellőztek, valószínűleg olyan merevítő tényező volt, amely közrejátszott a klasszikus stúdiumok ki zárólagosságának a francia felsőoktatásban való fennmaradásában. S csakugyan, a természettudományi kar mindenkor jóval készségesebbnek mutatkozott kívülről érkező legitimációs hatásokkal szemben, mint a bölcsészkar. Jóval kevésbé volt ugyanis alávetve a gimnáziumi és a kari oktatás diszciplináris egységét szolgáló egyetemi reprodukció szükségleteinek.

11. Valójában az oktatott anyag alkalmankénti tárgyi újításai a második császárság ideje óta nem egyetemi óhájra történtek, sokkal inkább "fejedelmi adományok" voltak. Az Ecole Pratique des Hautes Études-öt minisztersége alatt alapította Victor Duruy 1868-ban, mert az egyetemi karok ellenálltak a tematikát bővíteni szándékozó kísérletnek. A harmadik köztársaság alatt a jogi karon a politikai gazdaságtan bevezetésével megindult az átalakulás, a szociológiai, a pszichológiai, a pedagógiai és a francia forradalom történetét oktató tanszékek – hogy csak a legnyilvánvalóbbakat tekintsük – megalapítása a bölcsészkaron ezzel szemben sokkal inkább adminisztratív, olykor kifejezetten politikai döntések következménye volt, mintsem egy, az oktatói gárda csendes többségére kiterjedő reformmozgalom eredménye. Úgy tűnik, hogy Franciaországban az oly lebecsült központi adminisztráció tehetetlenségi nyomatéka enyhébb volt, mint az egyetemi struktúráké.

12. Az *Université* magában foglalta a klasszikus középiskolák és az egyetemi bölcsész- és természettudományi karok oktatógárdáját.

13. Jelzés értékű, hogy az első etnológiai fontossággal bíró paraegyetemi előadássorozatot a párizsi Főiskolán az archaikus civilizációk legnemesebbnek tekintett sajtóságáról, a vallásról tartották. E logikába helyezkedve érhettetővé válik, hogy a hagyományos társadalmakban élő népek lakta gyarmatokon alapított francia tudományos központok távolról sem működtek közre serkentőleg az etnológiai kutatásokban, amint azt a hosszú ideig kizárólag klasszikus irányultságú, 1880-ban létrehozott (s 1909-ben egyetemi karrá emelt) Algíri Bölcsészettudományi Főiskola, vagy a Távols-Keleti Francia Iskola (1898) tudományos ténykedése is tanúsítja. Az Algíri Etnológiai Intézetet csak 1956-ban alapították, s az 1920 előtti időkből a Hanoi Iskola publikációi közt egyetlen etnológiai tárgyú cikke sem lelhetünk. (Lásd *Université d'Alger, 1909–1959*, Alger, 133. oldaltól, valamint *Colloque sur les recherches des instituts français des sciences humaines d'Asie, i. m.*, 365–368.)

14. A gyarmatokon folytatott etnológiai ténykedésekről semmiféle összefoglaló jellegű tanulmány nem áll a rendelkezésünkre. A diszciplína eszmétörténetét tárgyaló munkák alig említik a gyarmati személyzet hozzájárulását, pedig dolgozataik adták az első párizsi egyetemi Etnológiai Intézet publikációinak felét. (Lásd Paul Rivet, "L'ethnologie en France". *Bulletin du Museum d'Histoire Naturelle*, 2. sorozat, 12. január, 1940. 41–44.) Az afrikánizációban a paraetnológiai munkák bizonyos típusai korán föltűntek az egyetemi kutatásokban is, jelesen a jogi és az orvosi karon. A jogin például az 1884 és 1919 között frott doktori értekezések 3,3 százalékát, (381 tézist) szentelték Afrikának, melyeknek 20 százaléka Fekete-Afrikáról szólt. Ugyanebből a korszakból 64 fekete-afrikai témát földolgozó orvosi tézist találunk. (Lásd V. Karady, "Note sur les thèses de doctorat consacrées à l'Afrique dans les Universités françaises de 1884 à 1961", *Informations sur les sciences sociales*, 1972. 11. 1. 76.)

15. Az etnológia társadalomtörténetének paradoxona, hogy a le playisták etnográfiai munkássága, mely a divatról és az életszínvonalról frott tanulmányokban öltött testet (mint a "megfigyelés módszere", amint ortodox orgánikumuk alcíme tartott rá igényt), soha nem kapott helyet a diszciplína alapító aktusainak sorában. Pedig, jóval megelőzve az *Année sociologique*-ot, a szakadár le playisták lapja, a *La Science Sociale* mutatta a széles értelemben vett etnológiai problémafelvetés iránt a legtöbb fogékonyságot. Első kilenc kötetük anyagának szemrevételezésekor kitűnik, hogy a cikkek 30 százaléka etnológiai jellegű tárggyal foglalkozott.

16. A Távols-keleti Francia Iskolát és a Néprajzi Múzeumot számíthatjuk ide, melyet Hamynak, a Múzeum Antropológiai Műhelye vezetőjének kezdeményezésére építettek föl 1880-ban a Trocadéron. Az ezen intézményeknek juttatott csekély eszközállomány láttán megállapíthatjuk a francia beruházások kezdetlegességét a gyarmati uralom szimbolikus infrastruktúrájának létrehozásában.

17. A francia etnológia szellemi eredetének kérdése tovább bonyolódik a forgalomban lévő diszciplináris rendszertanok ingatagsága miatt. A szakma történészei és az emlékiratírók ez ügyben a zavarosság határát súroló ellentmondásásgba keverednek, kétségkívül azért, hogy a szellemi hivatkozási alapokat – a pillanatnyi tudományos legitimitás állásának függvényében – a lehető legmélyebben kiaknázzák. Antropológia, etnológia, szociológia, társadalomtudomány, folklór, sőt mi több, a humán geográfia utalnak – ha az árnyalatoktól most eltekintünk –, ugyanazokra a területekre a 19. század végén és azt követőleg. Még napjainkban is a "szociáltársadalmi antropológia" kifejezés (melyet 1959 óta a Collège de France egyik tanszéke önmegnevezésében hord) kettős jelentéssel bír, az egyik a Csatornán, illetve az Óceánon túl honos, a másik az Antropológiai Iskola egykori elképzeléseire vezethető vissza.

18. A századfordulótól kezdve több bölcsészdoktori értekezés is földrajzi tárgyú, így Augustin Bernard *L'archipel de la Nouvelle Calédonie* című tanulmánya (1895) is, mely külön fejezetet szentelt a kanakok életmódjának, vagy Émile Gautier tézise (Madagascar. *Essai de géographie physique* – 1902), benne egy őshonos, az intézményekről szóló fejezettel, ám egyetlen munka sem akadt, ami helyszíni kutatásokon alapult volna. A két idézett szerző az algíri bölcsészkaron csinált karriert. "Még a Földrajzi Intézet megalakítása (1921. április 10.) előtt az algíri bölcsészkar létesített egy földrajzi tagozatot. Első vezetője Augustin Bernard lett. Egy Új-Kalédoniáról írt, a korszakban igen jelentős tézissel mutatkozott be, melyet szerzője anélkül írt, hogy akár egyszer is ellátogatott volna oda. Az előző évben nevezték ki az algíri egyetemre előadónak." (Lásd *Université d'Alger. Cinquantaire, 1909–1959, i. m.*, 145.)

19. A szanszkrit filológia története is magán viseli a régtől beidegződött egyoldalúság ismertetőjegyeit. A tudósok alig tanulmányozták a buddhizmust, jóformán csak a védákkal, a hindu ősvallással foglalkoztak, annak indoeurópai kapcsolódása miatt. "A szellemi erőfeszítések hosszú időn át a védizmus kiemelt területére irányultak, amely megfelelően mutatkozott rá, hogy az indoeurópai és a tisztán indiai hagyomány között hidat alkosson. Innen van a szanszkrit besorolása és innen erednek a régi egyetemek összehasonlító nyelvtanai. Minden valahai indianista valamilyen védikus értekezéssel szerezte meg a képesítését. Ezek a tanulmányok mintegy negyed százada kezdtek visszaszorulni... Az érdeklődés időközben a buddhizmus felé fordult. A buddhológia Sylvian Lévy révén összehasonlító eljárásokra tett szert..., amelyek ma mindenütt elfogadottak tñnek." (Lásd Louis

Renou, "Indianisme en 1952", *Diogenes*, (1953. 2. 9.). A kizárólagos érdeklődés, mely az előzők során legnemesebbnek definiált tárgyakat illette, megkettőződött a bölcsészmagatartás révén, amely visszautasította a helyben való munkálkodást, vagyis azt, hogy a kutatást a tanulmányozott országok területére helyezze át. "Ez az irányzat volt az, amely büszke volt rá, hogy anélkül tanulmányoz népeket, hogy ellátogatna hozzájuk, s pusztán a könyvekben, éspedig ősi könyvekben búvárkodik, mert az újabbakban már megrongálódott az autentikus hagyomány. Az e szellemiséggel átitatódott közegben a tudós érdeme többet nyomott a latba, mint eredményeinek gazdagsága. Az, aki a kommentátorok és a bölcsészek érdekében dolgozott, kevésbé volt megbecsülve, mint a teljes támogatottságot élvező szobatudós-kutató." (Lásd Jean Fillozat, in *Colloque sur les recherches des instituts français des sciences humaines en Asie*, i. m., 18).

20. Jean Fillozat imént idézett hozzászólása pontosan rámutat, miként fordult el a régészet érdeklődése a kortársi valóság tényeitől. "Az antikvitás eredetisége, a primitív kutatása, az elveszett – valaha harmonikus – múlt iránti elragadtatás, ez volt a régészet kedve szerint való... Az élő, a hozzáférhető megvetette... E megvetés s e lelkes buzgóság szentesítette a tudomány előrehaladásának érdekeit. Az emberi jelenségek java része, beleértve egész népeket, a tudomány terrénján kívülre vetetett, amely visszautasította a közvetlenül megfigyelhető világ egészét, hogy ne foglalkozzék egyébbel, mint a nyomokkal, vagy ami még szegényteljesebb, hogy hipotéziseket gyártson az első civilizációk kezdeteiről, melyeket rest volt szemügyre venni még csak épp létező végső valóságukban." Az afrikai tematikájú bölcsészdoktori értekezések tárgyi összetételét vizsgálva egyébként láthatjuk, milyen rendkívüli súllyal estek latba a bevett, nemes témák. Íme az utalószavak, melyek A. Maire *Répertoire des thèses de doctorates lettres*-jében (Paris, 1903. 3. 189.) az "Afrika"-rovatban szerepelnek: "V. Károly hadjárata Afrikában; Római gyarmatosítás Észak-Afrikában; Római hódítás és adminisztráció Észak-Afrikában; Saturnus kultusza Afrika rómaiak által uralt területein; Dimashqui Afrikája (Afrika egykori földrajza); Vallási helyzet római Afrikában a 4. században; Észak-Afrika lakóinak élete és erkölcsi Szent Ágoston prédikációjában."

21. ...kinek nosztalgiai (ti. Letorneau-é – *Szerk.*) egy primitív kommunizmus és az emberiség aranykora iránt a szellemi lelkesedés féktelen dimenzióiba emelkedtek. Ma már csak erőfeszítéssel olvasható könyveinek címei híven elénk tárják irányultságát: *L'évolution de la morale* (1887), *L'évolution du mariage et de la famille* (1888), *L'évolution de la propriété* (1889), *L'évolution politique dans diverses races humaines* (1890), *L'évolution juridique dans les diverses races humaines* (1891), *L'évolution religieuse* (1892), *L'évolution littéraire* (1894), és így tovább... Durkheim futólagos, de lényegbevágó kritikáját adta nézeteinek. (Lásd *Textes I*, i. m. 76–80).

22. Arról a szakasról van szó, amely Durkheim személyéhez, és bizonyos mértékben Maussnak nagybátyja életében folytatott munkásságához kapcsolható. Íme, miként határozta meg a *Szociológiai Iskola* vezetője (mindent egyfajta burkolt evolucionista perspektívában) az általa megalkotott szociológia és az etnográfia egymáshoz való viszonyát: "Az alacsonyabb fejlődési fokon állónak mondott társadalmak a szociológia számára különleges fontossággal bírnak: a társadalmi alakzatok, melyeknek bonyolult és szervezett formái az összetettebb társadalmakban látjuk, megtalálhatók amott is, egyféle még ki nem bontakozott »aűr« állapotban, mely jobban felfedi eredendő egységüket. Mi több, a haladottabb társadalmak funkciói csak akkor válnak érthetővé, ha visszavezetjük őket a kevésbé fejlett társadalmak szerveződési formáira." (Lásd "Débats sur les rapports entre l'ethnologie et la sociologie" – 1907, in *Textes I*, i. m., 258).

23. Például szolgálhat a budapesti egyetem Ethnológiai Tanszéke, amely a nemzeti-liberális rendszer uralomra kerülése utáni első egyetemi modernizáció során, 1885-ben létesült.

24. Lásd e kérdéshez Mona Ozouf újabb elemzését, amely dokumentálja a Kelta Akadémia levelező tagjainak a helyi folklórkutatásban kifejtett – döntőleg régészeti jellegű – tevékenységét. Megjegyzendő, hogy a régészeti beállítódásnak e téren ugyanaz az objektív funkciója volt, amelyre a klasszikus orientalisztika kapcsán a 20. jegyzetben mutattunk rá. "A bizonyosság, hogy a vidéki élet szokásai egy igen becses kelta múlt nyomait őrzik, számos tag szemében valamiféle emelkedettség forrása volt, mely átitatta leveleiket." (...) "A kortársak érdeklődését egyedül az eredet magasztos szentsége legitímálta. Ám ez nem csupán hatalmas ösztönzést adott, de akadály is volt egyben. Hisz a válaszok nyomatékossították a kérdező rejtett céljait, s beépültek a nemzeti múlt elemeit újrendező elképzelésekbe..." Mona Ozouf, "L'invention de l'ethnographie française: le questionnaire de l'Académie celtique", *Annales*, 36, (2) 1981. 36. 2. március–április, 210–230, különösen a 223. és 224. oldal. Ellenpéldaként utalhatunk a 19. századi magyarországi etnográfia esetére, ahol az ideológiaiilag elkötelezett kutatás – hogy bizonyítsa egy régi civilizáció létét – a kereszténység fölvétele előtti nyomokat, így az ősmagyarok vallását kutatta, fennakadás nélkül mozdult el a korszak nagy fontosságú etnográfiai kutatásai felé. (Lásd Veronika Görög, "Contes, ethnologie, ethnohistoire", *Cahiers de littérature orale*, 1981. 9. 13–43).

25. Lásd ehhez Jacques Berque tanulmányát: "Cent-vingt-cinq ans de sociologie maghrébine", *Annales*, 1956. január–március, 296–324, kiváltképp a 299. és további oldalakat. Lévi-Strauss "egykori gyarmati politikánk erkölcsi és filozófiai beállítódását" jelöli meg az Ázsiában folytatott francia etnográfiai kutatások megkésettisége

.....

fő okai egyikének. "Míg Anglia politikája a »közvetlen uralom« elvén alapult, s bizonyos függetlenséget biztosított a gyarmatoknak, Franciaország a közvetlen irányítást, az anyaországból kiküldött adminisztráció egyeduralmát részesítette előnyben... Az első sokkal kedvezőbb az etnológiának, mint a második, mert hatékonyabban alkalmazkodik a valóságos körülményekhez, s több esélyt ad a bennszülöttek hitvilágának és intézményeinek viszonylagos háborítatlanságára, különvalóságuk fennmaradására." (Lásd *Colloque sur les recherches des instituts français... i. m.*, 112.) Tetszés szerint lehetne szaporítani a 19. századi és a későbbi példákat, amelyek a gyarmati politikának az etnográfiai kutatások elé emelt akadályairól tanúskodnának. Amint Van Gennep megjegyzi: "...e helyzet okai sokrétűek: a közvélemény és a kormányok érdektelensége, a tudóstársadalom belső ellentétei, az etnográfiai instrukciók teljes hiánya a tisztviselők és a gyarmatosok körében, a kormányzók és a közigazgatási személyzet rosszindulata..." (Gennep E. van, "La situation actuelle des enquêtes ethnographiques en France", *Revue des idées*, 1907, 322).

26. A Távol-keleti Francia Iskolát a helyi gyarmati kormányzat pénzelte Párizs közbeiktatása nélkül. "Paul Doumer (...) Indokínában saját költségvetést hozott létre, amelyet közvetett adókra (vámokra, alkohol-, só- és ópiumjövődékre) alapozott. E költségvetés tartotta el a központi szervezeteket, így a Távol-keleti Francia Iskolát is 1898 és 1945 között..." (In A. G. Haudricourt, "L'oeuvre linguistique de l'cole française d'Extrême-Orient en Indochine". *Orbis*. 1958. 7. 1. 213.) Ami a Trocadéri Néprajzi Múzeumot illeti, hosszú időn át elhanyagolták, mígnem az 1937-es Gyarmati Kiállítás kapcsán kikényszerítették a felújítását, s valamelyest bővítették eszközállományát is. A népfront franciaországi hatalomra jutása, s különösen az 1937-es esztendő fordulata hozott a gyarmati politikában, jól érzékelhetően a tengerentúli kutatási intézmények ügyeiben is. (A. G. Haudricourt, *i. m.*, 217.) Még abban az évben rendeztek egy konferenciát, mely a tengerentúli kutatásokkal foglalkozott, s egy érték felelős hivatal (O.R.S.T.R.O.M.) föllállításához vezetett. A mai CNRS, a Nemzeti Kutatóközpont 1934-ben jött létre egy etnológiai szakcsoporttal. (André Leroi-Gourhan, Jean Poirier, André-Georges Haudricourt és Georges Condominas, *Ethnologie de l'Union française*, II. Paris, PUF, 1953, 943. és következő oldalak) Ne feledjük ugyanakkor, hogy a második világháború előestéjén bekövetkezett fordulat előtt a francia kormány által az etnológiai kutatásoknak juttatott összegek minimálisak voltak. Az Etnológiai Intézetnek – Idézzük fel újra! – a gyarmati hatóságokhoz kellett pénzért folyamodnia. A Néprajzi Múzeum munkatársai 1930-ig önkéntesek voltak, vagy magánjellegű támogatásban részesültek, jelesen Albert Kahn mecénás-hankár részéről. (A néhai André Schaeffner-től származó, 1972-ben kapott szóbeli információ.)

27. Bizonyítékra lehetünk például S. R. Steinmetz korabeli reprezentatív bibliográfiájában (*Essai d'une bibliographie systématique de l'ethnologie jusqu'à l'année. 1911*), amely mindössze 14 százaléknyi francia anyagot tartalmaz 35 százaléknyi német és 31 százaléknyi angolszász anyaggal szemben. A francia kutatások ilyen mérvű alulképviseletége semmiféle célirányos megközelítésre nem utal. Jó két évtizeddel később egy bibliográfia, mely a francia munkák fölvételére minden esetben hivatott volt, 28 százaléknyi hazai részesedést mutatott ki, jóllehet csak korlátozott számban vett föl angolszász tételeket (41 százalék), s épp csak átfutott a német anyagon (21 százalék). (Lásd "Ethnologie" in *Encyclopédie française*, Paris, 1936, 7. kötet 7.B – 2–6.)

28. A bőség zavarával küszködünk, midőn a helyszíni kutatások nyomorúságos anyagi viszonyait illető idézetekből kell válogatnunk. Ha a legismertebb szerzőket részesítjük előnyben, E. von Gennep, vádiratához fordulhatunk. "Franciaországnak nincs mentsége..., nem is lehet. A napnál is világosabb a tény: etnográfiaink alacsonyabb színvonalú, mint Ausztriáé, amelynek nincs is gyarmatbirodalma... A Trocadéro közönsége nemzeti székgyen." (Lásd, Gennep, E. von, *i. m.* 320.) Mauss nem habozik még drámaibb szavakkal illetni az etnológiai kutatások támogatásának általános hanyagolását: "A történész a népek leírásának Franciaország által üresen hagyott lapjai fölött így fog ítélni: Franciaország úgy fordult a népek felé, ahogy az ókor nemzetei a barbárokra néztek. Megvetéssel közeledett feléjük, s egy elmúlt korra valló módszerekkel kezelte őket." (Lásd Mauss, *i. m.*, 434.)

29. E tényt Mauss a következő formulával jellemezte: "Szükség van szociológusokra és etnológusokra. Az előbbieket fölvilágosítanak valamiről, az utóbbiak értesülnek róla." (Lásd "Le manuel d'anthropologie de Koeber" [1925] in *Oeuvres*, [3], *i. m.* 389.)

30. E "klasszicista" hajlam különösképp érzékelhető a Távol-keleti Francia Iskola munkáiban. 1920 előtt a társadalmi tények vizsgálatára alapozódó tudományok hiányukkal tüntettek az 59 százaléknyi régészeti (s hozzá közelálló jellegű), meg a 21 százaléknyi epigráfiai és filológiai munkával szemben. 1921 és 1945 között mindössze 15 százaléknyi etnoszociológiai tárgyú írást alálunk 46 százaléknyi régészeti és 21 százaléknyi textológiai tanulmány mellett. (Lásd *Colloque...*, *i. m.* 365–368.)

31. Pedig az Algíri Bölcsész Főiskolát 1880-ban alapították, s 1909-ben vált egyetemi karrá. Küldetésének hivatalos meghatározása – "az algíri kutatásokat, az arab és berber népek történetét, az ország nyelvét és

.....

dialektusait, a római és az arab régészeti emlékeket, a keletkutatást szolgáló központ" – ráadásul kezdettől fogva helyi jellegű célokat szabott meg a számára. (Lásd *Université d'Alger, i. m.*, 133.) A literátus hagyomány nehézkedése okozta, hogy ez az irányultság a régészet és a filológia (kisebb részt a nyelvészet) terén jelent meg valamelyest, s nem az etnológiai jellegű társadalomkutatásban.

32. Megjegyzendő, hogy Franciaországban az *Année sociologique* volt az egyetlen országos és nemzetközi terjesztésű folyóirat, amely bizonyos teret adott az egzotikumra irányuló tanulmányoknak. Idősebb vetélytársa, a René Worms által 1893-ban alapított *Revue internationale de sociologie* recenzióinak rendre alig 10 százalékát szentelte az etnológiának. 1912-es füzetében például (Ekkor jelent meg Durkheim "Formes élémentaires de la vie religieuse"-e!) egyetlenegy idevágó könyvismertetés-féle írást közölt, amely Frazer egy kötetéről érkezett...

33. Erről tanúskodik az etnográfiai anyag széles körű alkalmazása a Bergson és Lucien Lévy-Bruhl közötti eszmei-filozófiai vitákban.

34. E kérdésekről lásd esszém: "French ethnology and the Durkheimian breakthrough", *Jaso, Journal of the Anthropological Society of Oxford*, 1981, 12. 3. 165–176.

35. 1940-ben az Intézet mindössze két előadói programot szentelt kizárólag az etnográfának, Mauss-ét ("Leiro antropológia") és Henri Labouret-jét (*Afrika etnográfija*). Emellett Jean Przylusky tartott egy kurzust "Kelet-Ázsia és Óceánia etnográfija és nyelvésze" címmel. Mindezekon kívül volt két nyelvészeti, négy antropológiai, egy földtörténeti, egy az egzotikum történetét tárgyaló, egy humán-geográfiai, s végül egy bibliográfiai kurzus. (Lásd Paul Rivet, "L'ethnologie en France", *i. m.*, 40.)

36. Engedtessek utalni itt a következő tanulmányaimra: "Présentation de l'édition", in Marcel Mauss, *Oeuvres*, 1, *i. m.*, I–LIII., (különösen a XLIX. és további oldalakat) és "Naissance de l'ethnologie universitaire", *L'Arc*, 1972. 48. ("Marcel Mauss"), 33–44. Mauss-t, az "Instructions sommaires pour les collecteurs d'objets ethnographiques" szerzőjét tán vitathatatlanul valódi terepkutatónak tekinthetjük.

37. Már abban az értelemben, hogy legkiválóbb hallgatóit – hála a kedvező társadalmi konjunktúrának – a kutatás területére, vagy valamilyen tudományközeli szektor felé irányította. Fontos tudni, hogy a 26. jegyzetben bemutatott fejlődésen túl az Intézetnek szerepe volt a Mexikói Francia Iskola (1930), a Fekete-afrikai Francia Intézet (1938) megalapításában, valamint a Múzeum Antropológiai Laboratóriumának a Mai és az Ókori Etnológia Laboratóriumává fejlesztésében (1938), s abban is, hogy az állam megkezdte az etnográfiai kutatóutak rendszeres dotálását, így például az 1932-től folyamatos indoknai missziójét.

38. Az Intézet összeállította 1940 előtt publikált tizenkilenc kötetből hatot írtak misszionáriusok, négyet egykori tisztek, illetve gyarmati közigazgatási tisztviselők, kettőt egyéb gyarmati tisztviselők, kettőt a Gyarmati Iskola tanárai, kettőt a jogi kar professzorai, kettőt más egyetemi tanárok. További 19 utólag publikált kötetből már csak hármat készítettek a gyarmati szerzők, a többi mind egyetemi tanárok jegyezték, s csak kivételképpen – mint Marcel Griaule – az egyetemről idegen kutatók.

39. 12 Európába, 16 Ázsiába, 50 Afrikába, 30 Amerikába, 6 pedig Óceánia felé vezetett. (Lásd Paul Rivet, *i. m.* 48–51.)

40. A szellemi leszármazások valóság-hű rajza igen alkalmas a karikatúrisztikus alakváltozásra, mely szerint a francia etnopszociológia egy nagybacska családi vállalkozásnak is tekinthető... Így eshetett, hogy egy amerikai történész – talán a Mauss és Durkheim közötti tényleges rokonság analógiájára – Lévi-Strauss (ki saját bevallása szerint nem ismerte személyesen az *Essai sur le don* szerzőjét) Mauss "unokaöccsévé" avatta. (Lásd Donald Bender, "The development of French anthropology", *The Journal of the History of the Behavioral Sciences* 1, 1956, 2. 144. és 149.) Az ehhez hasonló elszólások – ha abszurd regiszterben is – a francia etnológiai gondolat és kutatások jellegzetes folytonossági sajátságára utalnak.